

TÈCNIQUES DE TRADUCCIÓ EN LA BÍBLIA DEL SEGLE XIV

PERE CASANELLAS

1. INTRODUCCIÓ

El Corpus Biblicum Catalanicum

Si avui podem parlar aquí de la Bíblia del segle XIV, i abans que jo n'ha pogut parlar aquest mateix matí en Joan M. Furió, és perquè finalment ha començat a produir el seu fruit aquest projecte que ara anomenem Corpus Biblicum Catalanicum i que va ser concebut fa més d'un segle, amb unes dimensions molt més reduïdes, per l'hispanista i catalanista llenguadocià Raymond Foulché-Delbosc, que en presentà les línies mestres en el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana l'any 1906.¹

El projecte de Foulché - Delbosc, que només pretenia publicar les versions bíbliques medievals, va ser assumit per l'Institut d'Estudis Catalans l'any 1908, és a dir, de seguida després de la seva fundació l'any 1907. Però per raons no del tot clares (oficialment per motius de mala salut) Foulché-Delbosc va abandonar el projecte sense que s'hagués arribat a publicar res.

L'any 1976, dins de l'Associació Bíblica de Catalunya, el bibliista monsterratí Guiu Camps va reprendre el projecte de Foulché-Delbosc i l'Institut d'Estudis Catalans. Però tampoc aquest intent no va reeixir, tot i que es van transcriure alguns textos.²

1. Aquest article recull el text de la ponència presentada a la Reunió Científica «Les Veus del Sagrat» (Universitat de Lleida, 8 i 10 d'octubre del 2008). Els antecedents del Corpus Biblicum Catalanicum i una descripció del projecte actual i de l'interès que té per a la filologia catalana s'expliquen detalladament en Pere CASANELLAS, «El Corpus Biblicum Catalanicum: un antic tresor que finalment comença a ser explotat», *Llengua i Literatura*, 16 (Barcelona, 2005), pp. 517-530.

2. Així, Jaume Riera i Sans va transcriure tot el Pentateuc, transcripció que ara, degudament revisada i anotada, s'ha començat a publicar en el Corpus Biblicum Catalanicum.

El projecte actual, anomenat *Corpus Biblicum Catalanicum*, és també de l'Associació Bíblica de Catalunya. Va ser una iniciativa del biblista Armand Puig i Tàrrrech, que elaborà un extens estudi sobre el tema de les versions bíbliques catalanes medievals i l'exposà com a lliçó inaugural del curs 1997-1998 de l'Institut Superior de Ciències Religioses Sant Fructuós de Tarragona.³ Es va començar a planificar, doncs l'any 1997, i el codirigeixen Armand Puig i Pere Casanellas. El projecte va prendre força a partir de l'any 2001, a partir del qual Pere Casanellas s'hi ha pogut dedicar a jornada completa.

Respecte als projectes anteriors, limitats a les versions bíbliques catalanes medievals, el projecte actual s'amplia en el temps, fins entorn de l'any 1900. També s'estén a la literatura parabíblica i a les traduccions del Nou Testament a l'hebreu fetes a partir del català o amb influència del català. I finalment, inclou un primer volum sobre la història de la Vulgata en els països de llengua catalana entre els segles iv i xv, tenint en compte que la Vulgata és l'original principal d'aquestes traduccions medievals catalanes. En total, es preveu que tot això ocupi quaranta-dos volums.

Es compta amb sis col·laboradors per a la col·lació de vulgates (d'aquesta col·lació en parlarem en l'apartat següent) i gairebé quaranta més per a la transcripció dels textos catalans i la redacció de notes, glossaris i introduccions. Nou col·laboradors ja han acabat tota la feina que tenien encarregada, i altres catorze hi estan treballant ara. La resta esperem que s'hi vagin posant.

Hi ha dos volums publicats i tretze volums més en curs d'elaboració (sense comptar la col·lació de les vulgates catalanollenguadocianes, de la qual parlarem després, que afecta vint volums i que està pràcticament acabada: només falten els llibres del Gènesi, Ezequiel i Daniel).

Informació completa sobre el projecte actual, inclosa bibliografia, referències a les recensions dels volums publicats (de vegades amb inclusió del text complet de la recensió) i índex de mots complets dels textos publicats, es troba en el lloc web: <http://cbcat.abcat.cat>.

3. Armand PUIG i TÀRRECH, *La Bíblia a Catalunya, València i les Illes fins al segle xv (Lliçó inaugural curs 1997/98)*, Institut Superior de Ciències Religioses Sant Fructuós, Arquebisbat de Tarragona, Tarragona, 1997. Reelaborat i ampliat en Armand PUIG i TÀRRECH, «Les traduccions catalanes medievals de la Bíblia», *El text: lectures i història*, Associació Bíblica de Catalunya, Barcelona, 2001, pp. 107-231.

La Bíblia del segle XIV

Dels quaranta-dos volums de la col·lecció, vint, és a dir, gairebé la meitat, estan dedicats a la Bíblia del segle XIV, l'única versió medieval de la Bíblia al català que es conserva sencera.

En efecte, només ens consta amb seguretat l'existència de dues versions medievals completes de la Bíblia al català. La segona, anomenada Bíblia valenciana, Bíblia de Bonifaci Ferrer o Bíblia del segle XV, potser té el seu origen en el pas del segle XIV al XV a la cartoixa de Portaceli, on segons el colofó va ser traduïda per Bonifaci Ferrer; després de ser revisada i corregida anys més tard confrontant-la amb la Vulgata, va ser impresa a València l'any 1478. Així, fou la quarta Bíblia en llengua vulgar impresa a Europa (la segona en llengua romànica), després de la versió alemanya (1466), la italiana (1471) i la neerlandesa (1477), i molt abans que les versions francesa (1530), l'anglesa (1535) o la castellana (1535 Antic Testament, 1569 Bíblia completa).

Lamentablement dels sis-cents exemplars que en van ser impresos, pocs van salvar-se de la persecució i les cremes de llibres de la Inquisició, i entrat el segle XVI no en quedaven gairebé còpies; l'últim exemplar de què tenim notícia es conservava a la Biblioteca Reial d'Estocolm, d'on va desaparèixer a causa d'un incendi l'any 1697. Actualment, com a testimoni fefaent que aquesta impressió va existir, se'n conserva un full (que conté el final de l'Apocalipsi i el colofó) a la biblioteca de la Hispanic Society, a Nova York. A més, si bé de la materialitat dels sis-cents exemplars impresos d'aquesta Bíblia no en queda res més que aquest full, el contingut del llibre dels Salmes es va imprimir de nou a Barcelona aproximadament l'any 1480, i d'aquesta impressió del Saltiri se'n conserva una còpia a la Biblioteca Mazarina de París.⁴

El nostre estudi se centra en l'altra traducció bíblica medieval, l'única conservada sencera, la que anomenem Bíblia del segle XIV. Aquesta versió no es va arribar a imprimir, sinó que es conserva en els següents manuscrits:

- (a) Manuscrit Peiresc: París, Bibliothèque Nationale, mss. espanyol 2, 3 i 4. El manuscrit no està datat, però deu ser escrit entre els

4. Sobre la Bíblia del segle XV, Jordi VENTURA, *La Bíblia valenciana. Recuperació de la història d'un incunable en català*, Curial, Barcelona, 1993. Després d'un estudi sobre la història de la Bíblia valenciana, el llibre inclou una edició del saltiri extret d'aquesta Bíblia, imprès a Barcelona el 1480.

anys 1460 i 1465 segons el consens dels estudiosos (la lletra té gran semblança amb la dels altres dos manuscrits que esmentarem a continuació, que sí que estan datats). Conté tota la Bíblia, se bé amb llacunes molt importants (hi falten capítols sencers, i una trentena de salms).

- (b) Manuscrit Egerton: Londres, British Library, ms. Egerton 1526. Datat el 1465. Conté la meitat de la Bíblia, des del llibre del Gènesi fins als llibres de Job i Salmos.
- (c) Manuscrit Colbert: París, ms. espagnol 5. Datat el 1461 (o 1471).⁵ Com l'anterior, conté la meitat de la Bíblia, des del llibre del Gènesi fins als llibres de Job i Salmos.
- (d) Manuscrit Marmoutier: París, ms. espagnol 486. Datat per Joan M. Furió, a mitjan segle XIV (especialment pel tipus de lletra gòtica bastarda que fa servir). Conté tot el Nou Testament i dos escrits parabíblics (que anomenem «Les edats del món i la vida de Jesucrist» i «Epístola de Jesucrist»).
- (e) Manuscrit de Sevilla: Sevilla, Biblioteca Capitular y Colombina, ms. 5-5-26. Escrit en lletra cursiva bastarda d'inici del segle XV segons Jaume de Puig.⁶ Conté dos grans fragments veterotestamentaris: 3Re 5,10-4Re 25,29 (f. 58r-72v) i 1Par 1,1-2Par 11,1 (f. 73r-85v).
- (f) Manuscrit del Gremi de Fusters de València: Arxiu del Regne de València, Gremi de Fusters, ms. L-196. Datat per Vicent Josep Escartí a mitjan segle XV.⁷ Conté 4Re 23,27-25,24.

Per al nostre estudi partirem dels textos ja publicats en edició crítica d'aquesta versió bíblica, i d'altres textos no publicats encara però ja preparats per a la publicació. Concretament: Èxode, Levític, Primer llibre dels Reis i Segon llibre dels Reis.⁸ El llibre de Baruc i la Lletra de Jeremies, que també tenim preparats per a l'edició, presenten, com veurem, un altre tipus de traducció i ens serviran només com a terme de comparació.

5. El colofó diu: *anno... millesimo quadingentesimo sextimo (sic) uno*.

6. Jaume DE PUIG I OLIVER, «Més nous textos catalans antics de la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 20 (Barcelona, 2001), p. 482.

7. Vicent Josep ESCARTÍ, «Un fragment de Bíblia catalana a l'Arxiu del Regne de València», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 10 (Barcelona, 1991), p. 262.

8. Cal tenir en compte que el Primer llibre dels Reis i el Segon llibre dels Reis equivalen en les versions bíbliques modernes, fetes a partir del text hebreu, al Primer llibre de Samuel i el Segon llibre de Samuel.

El text conservat pels manuscrits i la traducció original

Anomenem aquesta versió bíblica *Bíblia del segle XIV* tot i que el manuscrit que la conté sencera, Peiresc, i tots els manuscrits de l'Antic Testament són del segle XV, perquè la traducció fou certament feta dins el segle XIV. Malgrat tot, els manuscrits, especialment Egerton i Colbert, s'aparten de vegades de l'antiga traducció i ofereixen traduccions alternatives que en aquests moments no hem datat encara amb precisió.

La datació dins el segle XIV és evident en el cas del Nou Testament, ja que el manuscrit Marmoutier (que el conté sencer) és de mitjan segle XIV o de la segona meitat d'aquest segle, i pel que fa a l'Antic Testament es pot veure pels arcaïsmes lingüístics que hi trobem i també per la quantitat d'errors de còpia que els manuscrits contenen i que, de vegades, no s'expliquen si no és perquè el text ha estat copiat diverses vegades successivament.

La quantitat d'errors de còpia és gran, a més, perquè els manuscrits han estat copiats amb molt poca cura, la qual cosa s'aplica especialment al manuscrit Peiresc, que conté moltes llacunes, però també als altres. Es fa, doncs, imprescindible fer l'estudi de la traducció després d'haver establert primer críticament el text. D'aquesta manera evitarem atribuir als traductors, com de vegades s'ha fet, molts errors que en realitat no ho són de traducció, sinó de còpia.

Així, en Ex 34,6, el text de la Vulgata i els dels tres manuscrits catalans és com segueix:⁹

Vg.: *Dominator Domine Deus misericors et clemens patiens et multae misericordiae ac verus / et verax*

P: Senyor ador-te, Senyor Déu misericordiós [★]

E: Senyor Déu ador-te, Senyor misericordiós, piadós, sofrent e de molta mercè e vertader

C: Senyor ador, Senyor Déu misericordiós e raclamat e passient en moltes misericòrdias e vartader

9. En els exemples fem servir les sigles P, E i C per a designar, respectivament, els manuscrits Peiresc, Egerton i Colbert. Si escrivim més d'una sigla precedint un mateix exemple, vol dir que els tres manuscrits tenen un text semblant; la sigla escrita en primer lloc indica el manuscrit del qual és copiat el text (normalment P).

És fàcil veure que el manuscrit Colbert és el que manté la traducció originària o més antiga dels primers mots del verset, amb l'únic error que, en no comprendre el mot *senyorador* (traducció del mot llatí *Dominator*; de fet, el mot català no es troba recollit en els diccionaris, i potser no era una forma corrent), el té partit en dos mots: «senyor ador». Un segon estadi està recollit en el ms. Peiresc, i consisteix en l'afegit del pronom feble de segona persona per a donar més sentit al text un cop introduïda la forma verbal *ador*: «Senyor *ador-te* [...]». Finalment, el ms. Egerton testimonia un tercer estadi, en què el nom *Déu* s'ha desplaçat des d'abans del mot *misericiordiós* a la segona posició dins el verset: «Senyor *Déu* ador-te». Si només s'hagués conservat el manuscrit Egerton, seria difícil poder reconstruir el procés de deformació del text.

En 1Re 8,16 Samuel explica als israelites de part de Déu com els tractarà el rei que demanen. El text de la Vulgata diu: *servos etiam vestros et ancillas et iuvenes optimos et asinos auferet [...]*. El ms. Colbert tradueix fidelment el text llatí: «Ell tolrà a vós vostros serfs e vostres serventes e los vostros bons macips e los vostros àzens [...]»; semblantment fa el ms. Peiresc, però amb una de les seves acostumades llacunes (omet l'adjectiu *bons*). En canvi, el ms. Egerton s'aparta d'aquesta traducció i diu: «Ell vos tolrà vostros servents e vostres serventas e los vostros *bous e vostros* macips e los vostros àzens [...]». És clar també aquí que no hi ha un error de traducció de l'original llatí, sinó de còpia: el copista ha llegit en un manuscrit català anterior (que devia tenir un text com el de Colbert) *bous* en lloc de *bons* i ha arrodonit el sentit de la frase repetint el possessiu *vostros* precedit de la conjunció *e* davant *macips* a causa del nou substantiu intrús, que li ha pres el possessiu.

L'edició crítica de la Bíblia del segle XIV es fa en el Corpus Biblicum Catalanicum corregint tots aquests errors de còpia (tot indicant, evidentment, en l'aparat la forma que apareix en els manuscrits) sempre que es pot recuperar el text original amb un alt grau de probabilitat. Quan la correcció proposada no té aquest alt grau de probabilitat, no es corregeix el text i la correcció es proposa en l'aparat si sembla que té alguns versemblança. No es corregeixen, evidentment, els errors de traducció. En aquest sentit, no compartim l'única crítica que hem trobat en les recensions (sempre altament positives) que s'han fet de l'únic volum publicat de la Bíblia del segle XIV. Curt Wittlin, en la

recensió publicada a *Catalan Review* escriu a partir de la correcció feta en Ex 20,17:¹⁰

Editorial interventions are of two kinds: corrections of obvious errors made by the copyist (e.g.: ms C apres changed to ab pedres, because ms P reads ab pedres, E de pedres, and Latin lapidibus); or corrections of mistakes made by the translator (e.g. Latin «non concupisces domum proximi tui,» ms PC «no cobejaràs la cosa de ton proïsme,» changed to «...la casa...»). It seems to this reviewer that, when all Catalan manuscripts are in agreement, this kind of change is going too far. No one who wants to know what the Bible says will consult a medieval translation. Editions of translations should show philologists how old texts have been understood in those times. Cosa in the above example is not nonsensical as was apres in place of ab pedres, and it is well conceivable that in medieval Catalan the tenth commandment was considered to prohibit “desiring one’s neighbor’s belongings,” not just “his house.” To encourage scholars to be on the lookout for other uses of cosa instead of casa in this context, it seems recommendable to me to print in the text cosa and point out in a footnote that this is not what the Latin Bible says.¹¹

Repetim que estem d’acord amb Wittlin que no s’han de corregir errors fets pel traductor; però no creiem que cap de les correccions fetes en el text del volum 3 es pugui considerar d’aquesta mena i, en tot cas, ara ens basarem en la que posa com a exemple el recensionador. Però primer de tot, convé precisar l’explicació al nostre entendre poc clara respecte a què és allò que és objecte de l’interès dels filòlegs. És cert que els filòlegs poden estar interessats en la manera com els textos antics eren entesos en la seva època; però hi ha dues menes de comprensió possible del text: la del traductor que té al davant el text original que es tradueix, i la del copista, que només té al davant un model català. Les dues coses poden interessar legítimament el filòleg, però una versió crítica ha de corregir els errors probables de copista (i tot i això el filòleg interessat podrà tenir accés al text erroni per mitjà de l’aparat crític, si la correcció es fa en el text). Que un text erroni tingui sentit no indica de cap manera que l’error que l’ha originat no pugui ser obra del copista, com hem vist més amunt en l’exemple de *bous* per *bons*. El copista tendeix a fer intel·ligible el text, modificant el que calgui

10. Els textos sense corregir diuen així:

Vg: non concupisces domum proximi tui
 P: No cobejaras la cosa de ton proïsma
 E: No cobejaràs la cose de ton proïsme
 C: No cobejaràs la cosa de ton proïsme

11. Curt WITTLIN, «Corpus biblicum catalanicum 3, Bíblia del segle XIV: Èxode, Levític» *Catalan Review*, 20 (2006), p. 363.

per donar-li sentit si no en té un cop comès l'error. El criteri per a determinar si l'error és de traductor o de copista no és, doncs, que el text resultant tingui sentit o no en tingui, sinó la comparació del text erroni amb l'original traduït i amb altres possibles còpies manuscrites del text, tant si es conserven com si no. En el cas que ens ocupa, sembla molt difícil que el traductor de la Bíblia del segle XIV —gairebé és impensable tenint en compte la manera com en general tradueix— traduís el substantiu llatí *domum* (pertanyent al vocabulari llatí més elemental) per *cosa*; en canvi, sembla la cosa més natural del món que algun dels nostres copistes, que copien els textos amb una total descurança, hagi confós una *a* per una *o* i hagi escrit *cosa* en lloc de *casa*, especialment i precisament tenint en compte que el text resultant continua tenint sentit. Que l'error de còpia aparegui en tots tres manuscrits només indica que l'error es va produir en un primer estadi de la transmissió textual. En tot cas, la probabilitat que l'error sigui de copista i no de traductor ens sembla molt gran (evidentment, superior al 50 %) i, per tant, honestament ens veiem obligats a fer la correcció en el text tot indicant en l'aparat la forma que apareix en els manuscrits conservats.

L'original de la traducció

Un cop establert el text críticament, no podem encara estudiar les característiques de la traducció si no sabem quin és l'original traduït. La Bíblia del segle XIV és traduïda bàsicament de la Vulgata, però cal fer-hi dues matisacions importants.

Les influències hebrees

Encara que la traducció sigui feta bàsicament de la Vulgata,¹² l'edició crítica dels llibres de l'Èxode i el Levític crida l'atenció sobre més de cent llocs (la majoria en el llibre del Levític) on la traducció sembla

12. Que la traducció és feta generalment de la Vulgata és fàcil de veure i s'explica en l'article esmentat en la nota següent. De vegades hi ha detalls curiosos que ho demostren amb tota claredat, com la traducció «nós boque tue e carn tua som» del ms. Colbert en 2Re 5,1 (vegeu també Peiresc), que tradueix el text llatí *nos os tuum et caro tua sumus*. El mot llatí *os* pot correspondre a *boca* i també a *os*; si el traductor hagués traduït de l'hebreu no hauria fet servir la primera traducció, sinó la segona, ja que el text hebreu no té l'ambigüïtat del llatí (אֲנַחְנוּ וְבָשָׂרְךָ אֶתְנָנוּ = 'nosaltres som os teu i carn teva'). Exactament el mateix fenomen es dona en un afegitó del ms. Egerton en Ex 12,9 E (vegeu la nota).

basar-se o es basa clarament en el text hebreu. Hi trobem noms propis presos de l'hebreu (*Siporà*, en Ex 2,21 P i C, correspon a l'hebreu צִפְרָה, *Sipporà*, mentre que totes les vulgates porten la forma *Sefforam*), terminologia també presa de l'hebreu (*mes de l'espiga*, en Ex 13,4 P i C; 34,18 P i C, procedeix de la forma hebrea שֵׁשׂאֵר סִנֵּי חֶרֶשׁ הָאֵבִיב / mes de l'espiga') i no pas de la forma llatina *mense novarum frugum*) i petits fragments de text que són traduïts de l'hebreu i no pas del llatí. No és aquest el tema del nostre estudi ara i no ens hi podem entretenir; el vam tractar en una ocasió anterior, i ara ens limitarem a donar només un exemple (Ex 32,18) d'aquests fragments traduïts de l'hebreu.¹³

<i>Text hebreu i trad. literal</i>	<i>Bíblia del segle XIV</i>	<i>Vulgata i trad. literal</i>
אֵין קוֹל עֲנוֹת גְּבוּרָה וְאֵין קוֹל עֲנוֹת חִלּוּשָׁה קוֹל עֲנוֹת אֲנָכִי שִׁמְעֵי	No és veu <u>de resposta de fortesa</u> e tanpoch no és veu <u>de resposta de flaqueza</u> , mas yo veg que veu és d'hòmens cantans.	non est clamor adhortantium ad pugnam neque vociferatio compellentium ad fugam sed vocem cantantium ego audio
No és el so / la veu <u>de cants/resposta de força</u> , ni el so / la veu <u>de cants/resposta</u> <u>de debilitat/prostració</u> ; so/veu de càntics és el que sento.		No és el clamor de gent que exhorta al combat, ni vociferació dels qui inciten a la fuga, sinó que sento veu <u>de gent que canta</u> .

(Els fragments subratllats indiquen traducció de l'hebreu.)

En els altres llibres bíblics estudiats, la influència hebrea és molt menor. En els llibres primer i segon dels Reis, es limiten a la forma *Mossé* per al nom de Moisès (1Re 12,6 P), seguint presumiblement la forma com es pronunciava la forma hebrea d'aquest nom a l'edat mitjana a Catalunya, i a dos o tres llocs més on hi pot haver alguna influència menor de l'hebreu. En el cas del llibre de Baruc (5,36), hi trobem només en un cas la forma hebrea *Adon* 'Senyor' traduint el nom llatí *Deo*; en la Lletra de Jeremies no hi sabem trobar cap hebraisme.

13. Vegeu Pere CASANELLAS I BASSOLS, «La influència hebrea en la Bíblia del segle XIV», *Revista Catalana de Teologia*, 31 (Barcelona, 2006), pp. 347-358.

Les variants de la Vulgata

Però quan la traducció es basa, com és el cas en la major part del text, en la Vulgata, no sempre el text llatí traduït és el més difós de la Vulgata. La traducció segueix normalment la recensió parisenca, recollida sovint en l'edició sixtoclementina, del segle XVI, i molt sovint segueix variants de traducció que només trobem en les vulgates de l'àmbit cultural i lingüístic on es feia la traducció. Per això, en el Corpus Biblicum Catalanicum el text dels manuscrits catalans s'edita conjuntament en columnes paral·leles amb el text de la Vulgata, situat a la columna de l'esquerra i amb dos aparats crítics: l'aparat de la versió crítica manual de Stuttgart,¹⁴ i un altre aparat en què es col·locacionen tres vulgates de procedència catalana i una vulgata procedent de Montpeller.

Per exemple, en Ex 24,12, el ms. Peiresc tradueix: «—Puja a mi en lo munt e stà aquí, e donaré a tu // taules de pedra e la ley e los manements que escriví per so que·ls ansenyas *als fills d'Israell.*» Els dos fragments en cursiva no consten en el text estàndard de la Vulgata, però s'expliquen en canvi per l'afegit *duas* que trobem en la segona mà de dues vulgates catalanes (*Gerundensis* i *Tarraconensis*) i per la variant *filios Israhel* en lloc de *eos* que trobem en les quatre vulgates catalanollenguadocianes col·locionades (*Montepessulanus*, *Gerundensis*, *Vicensis* i *Tarraconensis*, en aquesta última, només en la primera mà).

Molt sovint les variants de les vulgates catalanollenguadocianes consisteixen en afegits, més o menys llargs, que poden anar des d'una partícula fins a diverses frases. Un exemple de tipus corrent pot ser el de 2Re 6,14, referent a la celebració del trasllat de l'arca a Jerusalem. El text de Peiresc (coincident aquí amb el d'Egerton i Colbert, llevat de la grafia) diu: «E David *tochava los òrgens e los altres sturments que tania ligats en lo coll e saltava davan nostre Senyor.*» El fragment en cursiva no el trobem en el text de l'edició de Stuttgart ni en cap de les variants del seu aparat: es traducció de l'afegit *percutiebat in organis*

14. *Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem*, a cura de Robert Weber & al., 4a edició, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1994, edició revisada a cura de Roger Gryson & al. La traducció catalana s'edita en columnes independents per a cada un dels manuscrits perquè: (a) La gran quantitat d'errors de còpia que tenen els manuscrits fa difícil reduir els tres textos a un de sol i faria massa extens l'aparat crític. (b) En algunes versets i fins llargues seccions, de vegades algun dels manuscrits ofereix una versió diferent dels altres (vegeu, per exemple, tot el llibre de l'Èxode i el llibre del Levític, excepte de Lv 2,2 a 18,2).

armigatis et que trobem en els ms. *Gerundensis*, *Vicensis* i en la segona mà del ms. *Montepessulanus*.¹⁵

Altres influències

Per a l'estudi de les característiques de la traducció encara ens cal analitzar els possibles afegitons procedents de la glossa ordinària i també les influències de les versions francesa i occitana. En els textos estudiats (Èxode, Levític, Primer llibre dels Reis, Segon llibre dels Reis, Baruc, Lletra de Jeremies), no hi hem sabut detectar cap d'aquestes influències.

La varietat de la traducció

La traducció de la Bíblia del segle XIV no és unitària quant a l'original del qual es tradueix; així, hem vist com hi ha un influx molt diferent del text hebreu segons els llibres bíblics. Tampoc no és igual la influència que tenen els diversos llibres bíblics de les versions franceses i occitanes: aquestes influències són absents dels llibres aquí estudiats.

Cal tenir en compte, doncs, que les conclusions que traurem de l'estudi dels sis llibres esmentats no es poden extrapolar a la resta de la traducció.

2. PRINCIPALS CARACTERÍSTIQUES O TÈCNiques DE LA TRADUCCIÓ

Diferència entre els primers llibres de l'Antic Testament i els últims

Entre els mateixos sis llibres analitzats, hi ha diferències importants de tipus de traducció i de llengua entre els quatre primers, d'una banda, i el llibre de Baruc i la Lletra de Jeremies, de l'altra. La traducció del llibre de Baruc i la Lletra de Jeremies és molt més literal o cenyida a l'original llatí que la dels altres quatre llibres; en Baruc i la Lletra de Jeremies són gairebé del tot absents les traduccions parafràstiques, els binomis sinonímics i les glosses (vegeu els apartats de més avall «Grups de sinònims», «Traduccions parafràstiques» i «Glosses»).

15. De fet, aquest afegit es deu trobar en altres vulgates tardanes, perquè el *Glossarium mediae et infimae latinitatis* de Du Cange il·lustra el mot llatí *armigatus* precisament amb una citació d'aquest verset de la Vulgata.

Aquesta diferència en l'estil de traducció coincideix també amb una diferència de tipus lingüístic. En Baruc i la Lletra de Jeremies hi trobem més arcaïsmes que en els altres llibres; hi hem observat els següents:

(a) La forma *Déus* gairebé hi té una freqüència tan gran com la forma *Déu*, si bé s'hi fan servir indistintament, sense tenir en compte la funció sintàctica. En els altres llibres la forma *Déus* hi és molt escassa.

(b) Abundants ocurrencies de la forma antiga de la quarta persona del passat simple, forma coincident amb la del present: *oÿm* 'oírem' (Vg *audivimus*; Ba 1,21), *haguem* 'haguérem' (Ba 1,22), *peccam* 'pecàrem' (Ba 1,17), *fem* 'férem' (Ba 2,12), etc. En els altres llibres tampoc no s'hi fan servir les formes modernes, però en lloc d'aquestes formes antigues es fan servir les corresponents compostes (*havem oït*, etc.).

(c) Abundància de segones persones del passat simple acabades en *-est*: *scampest* 'escampares' (Ba 2,13), *posest* 'posares' (Ba 2,26), *manest* 'manares' (Ba 2,27), *desemparest* 'desemparares' (Ba 3,12), etc.

Calcs del llatí

Els calcs del llatí són pràcticament inexistents en la Bíblia del segle XIV, a diferència de la Bíblia del segle XV o Bíblia Valenciana, que, almenys en les parts conservades, en fa un ús gairebé continu. La majoria dels pocs casos que hi hem detectat corresponen a hebraïsmes de la Vulgata, és a dir, a llocs on la Vulgata ja ha traduït amb un calc una construcció hebrea. Hem trobat tres tipus d'aquesta mena de calcs; els ordenem de més freqüents a menys freqüents.

1. Calcs de la construcció intensificadora hebrea formada per un infinitiu absolut seguit d'una forma personal del mateix verb. La Vulgata tradueix aquesta construcció de dues maneres diferents.

(a) Participi de present seguit de forma personal del mateix verb. Exemple (Ex 3,16):

Vg: *visitans visitabo vos*

EPC: «Jo *vesitant* *vesite* a vosaltres»

Una traducció correcta seria, per exemple: «Certament us visitaré»; la Bíblia del segle XIV, en canvi, es limita a calcar la construcció llatina (però, en aquest cas concret, traduït en present i no en futur el verb en forma personal); semblantment passa en 1Re 26,25. En 1Re

2,30, on apareix la mateixa construcció llatina, el participi de present intensificador del llatí no és traduït; semblant passa en 2Re 15,8.

(b) Ablatiu seguit de la forma personal del verb. Exemple (Ex 31,14):

Vg: *custodite sabbatum / [...] qui polluerit illud morte morietur*
 EPC: «E guardau lo meu dissapte [★], e qui no'l guarderà de mort morrà»

Un cas semblant es troba en Lv 27,29. En 1Re 14,44, el traductor també ha mantingut servilment la traducció dels dos elements llatins, però hi ha afegit un adverbí que dóna al text el sentit que li correspon: «Cové que tu muyras, *sens dubta*, de mort» (PEC).

2. Calcs de substantius hebreus masculins en forma plural, acabats en *-im*. Els substantius i adjectius hebreus fan majoritàriament el plural acabat en **ים** (*-im*). La Vulgata en alguns casos calca aquests plurals convertint-los en formes indeclinables i sovint el calc es manté en la Bíblia del segle XIV. En els textos que estudiem hi apareixen dos casos. El plural hebreu **בְּעָלִים**. (*Bealim*, 'els Baals') de 1Re 7,4 i 12,10 apareix en la Vulgata en la forma *Baalim* i en la Bíblia del segle XIV, manuscrits Egerton i Colbert (el ms. Peiresc té aquí llacunes) com a *Balaïm* (curiosament, en tots els casos amb aquesta transposició de dues lletres). L'altre cas és el del nom dels filisteus, que apareix en la Vulgata de vegades amb la forma declinada i de vegades amb la forma indeclinable, calcada de l'hebreu, *Philisthim*. En els manuscrits de la Bíblia del segle XIV hi trobem majoritàriament la forma *falisteus/felisteus/filisteus*¹⁶ (Ex 13,17; 1Re 4,1.3.6.7.9.10.17; 5,1.2; etc.; 2Re 1,20; 3,14), però també algunes vegades el calc de la forma llatina *philisthim* (*falestim* i *philestim* en Ex 15,14 P i C; *falistim* i *filistim* en 2Re 8,1 C; *felistim* en 2Re 8,12 C).¹⁷

3. Calc de la combinació del verb hebreu **בוא** amb la preposició **אל**, que normalment es tradueix per «entrar en», però que en alguns altres textos té el sentit de 'cohabitar, tenir relació sexual amb'. En 2Re 17,25 la Vulgata calca l'original hebreu amb la traducció *Iethra de Hiesreli qui ingressus est ad Abigail filiam Naas*, i el ms. Egerton manté

16. Majoritàriament, però no sempre, la primera forma en P, la segona en E i la tercera en C.

17. Com a confirmació de la descurança amb què han estat copiats els mss. Peiresc, Egerton i Colbert, observeu com en un mateix verset del ms. Colbert hi apareixen les formes *falistim* i *filistim*, i cal tenir en compte que Colbert no és el pitjor dels tres.

el calc traduïnt «Getrà de Gesrael, qui intrà ab Nabigail, filla de Naàs». En canvi, el ms. Colbert tradueix lliurement «Jendré de Jesrel, qui jach ab Abigual, filla de Nas».

Els casos de calcs quan no hi ha calc de l'hebreu en la Vulgata són escassíssims. Les notes dels volums 3 i 6 de la Bíblia del segle XIV només criden l'atenció sobre els següents:

1. En 1Re 14,37 sembla que el traductor no ha entès el text llatí i ha optat per traduir-lo literalment:

Vg: *num persequar Philisthim / si trades eos in manu Israhel*
(és a dir: «Perseguiré [= He de perseguir] els filisteus? Els lliuraràs en mans d'Israel?»)

ECP: «Jo perseguiré los felisteus? Si tu liures aquells en les mans del poble d'Irrael?»

2. Possibles calcs menors es troben en Ex 26,28 C; Lv 5,15 E; 19,9 E.

Al contrari, hi ha alguns casos en què la Vulgata calca l'original hebreu i, en canvi, la Bíblia del segle XIV tradueix lliurement, com en 2Re 18,29:

Vg: *estne pax puero Absalom* (segons el sentit carregat de significació del mot hebreu אִשְׁלוֹם [xalom 'prosperitat, pau, integritat, salut, etc.']) que és traduït

C: «És sa e viu mon fill Abselon?»

Traducció dels participis llatins

En la majoria dels casos el participi de present llatí es tradueix per un verb en forma personal (amb les conjuncions *e* o bé *com* o un relatiu afegits) i no pas per gerundi. Exemple 1 (Lv 10,3):

Vg: *quod audiens tacuit Aaron*

PEC: «E com ho oyí Aron, callà»

Exemple 2 (2Re 6,16):

Vg: *Michol filia Saul prospiciens per fenestram vidit regem David subsilientem atque saltantem coram Domino*

PEC: «Micol, la filla de Saül, sguardava per la finestra e vaé lo rey David qui saltava davant nostra Senyor»

Exemple 3 (1Re 1,10-11):

Vg: [Anna] *oravit Dominum flens largiter et votum vovit dicens / Domine exercituum / si repiciens videris adflictionem famulae tuae*

PEC: «ela *plorava* molt agraument a nostra Senyor, *e dix*: —Senyor, Déu de companyes, si tu *guardes e* veus lo turment de la tua serventa»

Vegeu-ne més exemples en Ex 2,2.6; 2Re 2,24.27; 3,26; 13,37.

Són especialment abundants els casos amb verbs *dicendi*, com el segon de l'exemple anterior (més exemples: Lv 13,8; 1Re 1,1; 9,15; 14,28; 16,18; 19,21; 2Re 1,16; 2,1; 3,13.14; etc.). El manuscrit Egerton és, dels tres, el que evita més els gerundis. Això ho podem comprovar especialment en la part en què manté la seva pròpia versió (Ex i Lv 1,1-2,1; 18,3-27,Expl). Per exemple (Ex 1,22):

Vg: *praecepit autem Pharao omni populo suo dicens*

E: «E manà Farahó a tot lo poble *e dix*»

PC: «Manà Farahó a tot lo poble *dient*»

Vegeu també Ex 1,16; 3,16; 4,20; 6,2.10; 7,16; 8,17; etc. També n'hi ha exemples en els textos en què tots tres manuscrits ofereixen la mateixa versió: Lv 19,23; 25,1; 30,11.17; 1Re 23,27.

Exemples de casos en que tots tres manuscrits fan servir el gerundi per a traduir el participi de present llatí: Lv 6,8.24; 7,22.28; 8,1; 23,9.

En el cas de verb *dicendi*, aquest sovint no fa més que duplicar significativament un altre verb; probablement és un recurs equivalent als actuals dos punts davant cometes o guió de diàleg en un temps en que no hi ha els recursos de puntuació actuals. Per això, de vegades en la Bíblia del segle XIV el verb *dicendi* simplement es deixa de traduir; així en els mss. Peiresc i Egerton en 2Re 3,35:

Vg: *iuravit David dicens*

PE: «jurà David»

C: «jurà David *e dix*»

Observem que Colbert, que sovint ofereix un text revisat amb la Vulgata per acostar-lo més a l'original, en aquest cas, com en altres, hi introdueix la traducció del verb *dicendi*, que l'antiga Bíblia del segle XIV no havia traduït. Un altre exemple: 2Re 15,10.13 C.

Un cas especial de construcció amb participi de present llatí és el que hem analitzat a l'inici de l'apartat anterior, perquè es tracta d'una construcció no pròpiament llatina, sinó calcada de l'hebreu.

També les construccions amb participi de passat són normalment traduïdes amb verb en forma personal. Exemple amb dos participis seguits (2Re 2,30):

Vg: *porro Ioab reversus omissio Abner congregavit omnem populum*

PEC: «E Joab *jaquí* Abner *e tornà-sa'n e ajustà* tot lo poble»

Altres exemples: Lv 9,23; 2Re 3,22; 14,33 E i C; 15,11 E i C; 17,20 E.

Explicitació dels qui intervenen en el diàleg

Encara que en aquest aspecte la traducció és generalment ajustada a l'original llatí, de vegades el pronom que es refereix a algun dels interlocutors és substituït pel nom que substitueix. Exemple (Ex 1,19):

Vg: *quae responderunt*

P: «Responguéran *les fembres*»

(E: «E *ellas* responguéran»)

(C: «E *elles* respongueren»)

Egerton té aquí la seva pròpia traducció. Colbert possiblement ha corregit el text d'acord amb la Vulgata.

Altres vegades, el nom d'un dels interlocutors s'afegeix sense que en la Vulgata hi hagi ni tan sols un pronom. Exemple (Ex 4,2):

Vg: *dixit ergo ad eum*

PC: «Dix *Déu* a ell»

E: «E dix-li *nostro Senyor*»

Són abundants els exemples en aquest sentit: Ex 2,7 P i C; 3,12; 5,5; 10,28 P i C; 18,17 P i C; 32,18 P i C; 2Re 14,31 E; 19,22 P, E i C; etc. Com es pot veure, en aquest aspecte Egerton acostuma a ser més ajustat al llatí que Peiresc i fins que Colbert.

Substitució per pronoms o adverbis (o eliminació) de noms d'interlocutors i altres

El fenomen contrari, és a dir, l'eliminació o substitució per pronoms dels noms dels interlocutors és menys freqüent, cosa normal

tenint en compte la tendència a l'explicitació i la paràfrasi (com veurem més avall) pròpia de la Bíblia del segle XIV. Exemple (2Re 1,6):

Vg: *ait adulescents qui narrabat ei*

PE: «Respòs *aquell* e dix»

C: «E *l'hom* respòs e dix-li»

De nou Colbert sembla corregir la versió de la Bíblia del segle XIV per ajustar-la a l'original. Altres exemples: Ex 8,19; 2Re 2,22; 15,2 E i C.

De casos en què dins la narració o l'explicació se substitueixi un sintagma nominal o preposicional per un pronom o adverbi per no repetir-lo (millorant així l'estil del text) n'hi ha pocs. En 2Re 6,11 en tenim un:

Vg: *et noluit devertere ad se arcam Domini in civitate Dei / sed devertit eam in domo Obededom Getthei / et habitavit arca Domini in domo Obededom Getthei tribus mensibus*

P: «E no volch David que l'archa de Déu sa giràs en la sua ciutat de David, mas volch que lla posàsan en la casa de Obededom [★]. E *aquí* habità e stech per III mezos l'arquà.»

L'element substituït pot ser tota una frase. Exemple (1Re 7,7):

Vg: *dixit autem Samuhel / congregate universum Israhel in Masphat [...] et convenerunt in Masphat [...] et audierunt Philistim quod congregati essent filii Israel in Masphat*

PEC: «Samuel dix: –Ajustats tot lo poble d'Israell en Masfat [...] Ells vanguardran en Masfat [...] E com oýran *açò* los prínceps dels falisteus»

Canvi d'estil directe a indirecte (o viceversa)

El canvi d'estil directe a indirecte és una de les llibertats de traducció que es permet la Bíblia del segle XIV. Els exemples que hem trobat són dels llibres dels Reis, que deuen facilitar aquest fenomen a causa del seu caràcter narratiu, amb diàleg abundant. Exemple (2Re 13,5):

Vg: *cumque venerit pater tuus ut visitet te dic ei / veniat oro Thamar soror mea ut det mihi cibum / et faciat pulmentum ut comedam de manu eius*

PE: «com ton para ta vendrà a vesitar, *pregua-lo* que Tamar vengua a tu per ço que t'aparell de manjar e que te'n do elavors»

(C: «com vendrà ton pare a vesitar, digues-li: «*Prec-te que ving'a Thamar, ma sor, e don-me a menyar e face'm cuyne que menge de le sua mà.*»»)

Tornem a veure com Colbert s'aparta de la versió de Peiresc i Egerton per ajustar més el text a l'original llatí, no sols quant a recuperar l'estil directe, sinó també pel que fa a la resta dels elements del text. Altres exemples: 2Re 4,10; 6,12; 13,17 P i E; 13,30 P i C; 17,20 E; 18,5 E i C.

El cas contrari, canvi d'estil indirecte a directe, sembla molt menys freqüent; només en tenim enregistrat un exemple (2Re 16,10):

Vg: *quis est qui audeat dicere quare sic fecerit*

E: «qui li goserà dir are: «Per què fas tu açò?» Nonull hom!»

C: «qui li goserà ara dir: «Per què faç are açò, tu?» Ni null hom!»

Veü passiva traduïda per activa

Exemple (2Re 18,7):

Vg: *et caesus est ibi populus Israhel ab exercitu David*

E: «E la companya de David ocís de aquells de Absalon [...]

C: «E la companya de David aucís de la companya de Absalon [...]

Alguns altres exemples: 2Re 17,14 E i C; 19,22 E i C.

Oració interrogativa retòrica traduïda per una oració asseverativa (negativa o afirmativa) o viceversa

«*numquid non verbum est*» (interrogativa) > «Açò no són sinó peraules!» (1Re 17,29 E i C)

«*ego sum qui peccavi ego inique egi / isti qui oves sunt quid fecerunt*» > «Yo són, Senyor, aquell qui he peccat e qui he fetes les iniquitats. Aquestes són les ovelles mies e no han fet res» (2Re 24,17 P, E i C)

ne quaeso dicant Aegiptii / callide eduxit eos ut interficeret in montibus et deleteret de terra (oració negativa desiderativa) > «¿E diran los agepcians: «Per mal trasch ells de nostre poder, per auciuera ells en les montanyes e per delir-los en la terra?»» (oració interrogativa retòrica) (Ex 32,12 C, P i E)

Altres exemples: 2Re 19,22 E i C; 19,28 P, E i C; 19,35 P, E i C; 19,42 P, E i C.

Reordenacions del text

Els traductors mantenen normalment l'ordre general dels elements del text llatí. Però també reordenen el text amb llibertat quan convé per a una més gran intel·ligibilitat. Exemple (2Re 13,1):

Vg: *factum est autem post haec / ut Absalom filii David sororem speciosissimam vocabulo Thamar / adamaret Amnon filius David*

PE: «E [*] Absalon, fill de David, havia fort bella germana, qui havia nom Tamar. E sdavench-se que Amon, fill de David, fo anamorat d'ela»

(C: «Aprés de tot açò, Amon, fill de David, amà fort Thamar, sor de Absalon, fort belle fille de David»)

La traducció de Peiresc i Egerton es pot qualificar d'una perfecta traducció dinàmica: la llarga construcció llatina es trenca en dues frases independents; en primer lloc es presenten els personatges que intervenen en la narració i després s'explica el fet. Colbert, seguint la seva tendència a corregir d'acord amb la Vulgata, refà l'ordre en part segons l'original, però mantenint l'ordre normal del català subjecte – verb – complement directe. Altres exemples: Lv 14,51; 2Re 21,16 P, E i C.

Traduccions eufemístiques

La narració de la violació de Tamar, del qual era pres l'últim exemple que hem vist, es presta que els traductors dissimulin algunes frases que els semblen massa fortes del text amb traduccions eufemístiques. Exemple 1 (2Re 13,2, continuació del text de l'exemple precedent):

Vg: *et deperiret eam valde / ita ut aegrotaret propter amorem eius / quia cum esset virgo difficile ei videbatur ut quippiam inhoneste ageret cum ea*

PE: «e amà-la fort, tant, que per ella fo malaut, e per ço que era encara verge *no li gosava dir res*»

(C: «e morie per le sua amor, axí que·n fo malalt, car ella era verja, *e era-li viyares que fos greu cosa que faés res que no degués ab ella*»)

Colbert, en canvi, corregeix tot el text cenyint-lo més a l'original, començant ja per al traducció de *deperiret eam valde* per «moria per la sua amor» i acabant amb una traducció més ajustada dels mots llatins en cursiva.

Exemple 2 (2Re 13,11):

Vg: *cumque obtulisset ei cibum adprehendit eam et ait / veni cuba mecum soror mea*

E: «E com li posave davant lo menjar, *pres-la per la mà* e dix-li: —Germane mia, vina e jau ab mi!»

En aquest cas, només és Egerton que té l'afegit *per la mà*.¹⁸

Traduccions sintètiques

Malgrat que l'abundància de binomis sinonímics i de paràfrasi que trobem en la Bíblia del segle XIV (ho veurem en els apartats següents) ens podria fer pensar que la tendència del traductor és sempre a l'ampliació del text, també hi trobem molts casos en què el traductor abreuja o sintetitza l'original llatí. És a dir, hauríem de dir que la principal tendència del traductor és més aviat a traduir el text amb certa llibertat, ampliant-lo o resumint-lo segons li convé.

Les traduccions sintètiques o resumides deuen ser degudes a motius diversos.

(a) Sovint diversos sinònims llatins són traduïts per un sol mot en català. Exemple 1 (Ex 35,22):

Vg: *virii cum mulieribus praebuerunt / armillas et inanes anulos et dextralia*

E: «E los hòmens ab las fembras donaren [...] *armellas e anells*»

Exemple 2 (Ex 37,6):

Vg: *fecit et propitiatorium id est oraculum de auro mundissimo*

PC: «E féu *una claustra* tot antorn, de pur aur»

E: «E féu *oracle* d'or fort bell»

Exemple 3 (1Re 9,8):

18. La possible tendència d'Egerton a l'eufemisme es podria relacionar amb la hipòtesi d'Armand Puig que la «traducció bíblica incompleta» que conté aquest manuscrit en una part del text bíblic és obra d'un clergue (*Bíblia del segle XIV: Èxode. Levític*, Associació Bíblica de Catalunya i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2004, p. XLIII).

Vg: *rursum puer respondit Sauli et ait*

P: «Altra volta dix lo serf a Saül»

Exemple 4 (2Re 24,11):

Vg: *ad Gad propheten et videntem*

PE: «a Gad profeta»

Més exemples: Ex 10,9 P, E i C; 28,11 P i C; 35,21 E; 38,23 P i C; Lv 20,27 P i C; 21,10 P i C; 22,24 C; 1Re 14,38 P; 17,9 P, E i C; 17,48 P, E i C; 19,22 P i C; 2Re 2,22 P, E i C. En algun cas no es tracta d'autèntics sinònims: 2Re 14,6 E; 19,23 P, E i C.

El mateix fenomen es dona en el cas de frases sinònimes: Ex 36,23 E; 39,19 E; Lv 26,3 E; 2Re 13,5 P i E. En algun cas les frases no són del tot sinònimes: 2Re 15,17 C.

(b) De vegades s'eviten repeticions de frases o fragments de text llatí, o bé substituint-los per pronoms o adverbis (vegeu, més amunt, apartat «Substitució per pronoms o adverbis (o eliminació) de noms d'interlocutors i altres») o bé sense que hi apareguin aquests elements. Exemple (2Re 6,4):

Vg: *cumque tulissent eam de domo Abinadab qui erat in Gabaa custodiens arcam Dei*

PEC: «E, com haguéran treta la arqua de nostre Senyor»

Altres exemples en què la traducció sintètica s'explica pel context: Ex 5,8 P i E; 2Re 16,2 E i C; 18,32 E i C.

(c) El ms. Peiresc té abundants llacunes i, semblantment, a vegades resumeix el text com si treballés a preu fet i volgués acabar aviat la feina. Així, en Lv 10,14-15, amb els mots «axí lo pits con totes les altres coses restants», afegits hàbilment al final del verset anterior, es resumeix el contingut dels dos versets. Altres exemples es troben en Ex 5,14; 8,9; Lv 5,10; 1Re 14,11; 17,41-42; 18,6.8.21-26. En la majoria d'aquests casos és difícil saber si els resums són obra del traductor (en aquest cas, el text que trobem en els altres dos manuscrits en lloc de les llacunes hauria estat afegit per traductors o revisors posteriors) o bé d'un copista posterior (d'entrada sembla el més probable).

(d) Encara hi ha altres casos de traduccions sintètiques difícils de classificar: Ex 9,2 P-C i E; 9,5 E; 19,5 E; 32,30 E; Lv 13,57-58 P, E i C; 1Re 1,28 P, E i C; 9,19.21 P; 10,24 P; 2Re; 5,10 P i C; 13,15 C; 18,22 E i C

Grups de sinònims

Els binomis sinonímics són molt abundants en la traducció, i aquí en donem una mostra àmplia. Es troben en tots tres manuscrits, encara que de vegades Colbert els elimina d'acord amb l'afany que sembla mostrar d'adequar el text a l'original llatí (vegeu, per exemple: 1Re 30,6; 2Re 15,32; 19,35; 21,12; 22,8; 23,6; 24,22). La versió pròpia d'Egerton no té la majoria dels binomis que trobem en la Bíblia del segle XIV, representada només per Peiresc i Colbert en aquestes seccions en què Egerton ofereix versió pròpia, però en té molts altres de propis.

Creiem que els binomis no es produeixen a causa d'una tendència a l'estil recarregat o a la verbositat, sinó per necessitat o dificultat de la tasca de la traducció: intent de voler precisar bé el sentit del mot llatí que es tradueix, dificultat de trobar un sol equivalent català a alguns mots llatins, etc. Altrament no tindria sentit que, com hem vist en l'anterior apartat «Traduccions sintètiques (lletra a), el traductor elimini molts sinònims de l'original llatí i tradueixi molt sovint sintèticament el text. A continuació fem un intent de classificació dels grups de sinònims segons la motivació que potser ha portat el traductor a fer servir aquest recurs de traducció.¹⁹

(a) *Els sinònims catalans intenten precisar el significat d'un mot llatí per al qual potser no es troba un equivalent exacte o bé que té un significat ampli, que els diversos sinònims catalans recullen millor que un sol equivalent, o un significat tècnic*

Exemples: *velum* [del temple] > *lo vel* o *la claustra* (Lv 4,6 C i E); *velum* > *lo vell, ço és, la claustra* (Lv 4,17 P, E i C); *iobeus* est > *l'any és de perdonansa e any jubileu* (Lv 25,11 E); *satrapas* > *los primers nats e prínceps* (1Re 5,11 E); *satrapis* > *als prínceps ne als majorals* (1Re 29,6 P, E i C; vegeu també 29,7); *atrium* > *plaça* o *cort* (Ex 27,9 P i C); *introitu atrii* > *entrada del pelau* o *de la cort* (Ex 27,16 P i C); *oleo conspersa* > *ab oli untat* o *mesclat* (Lv 7,10 P, E i C); *in introitu tabernaculi* > *en lo portal*, *en l'antrament* del tabernacle (Ex 40,26 P i C); *calumniam* < *traïció ne malesa* (Lv 19,13 P i C); *cum alterius generis animantibus* > *ab animals d'altra condició* o *natura* (Lv 19,19 P i C);

19. Una anàlisi molt completa i interessant dels grups de sinònims en les traduccions catalanes antigues es troba en la introducció del volum de Curt WITTLIN, *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1991. Hem tingut en compte aquest estudi a l'hora de fer aquest intent de classificació.

nefariam rem > cosa *lega* [...] e *horibla* (Lv 20,17 P i C); *fetibus* ‘cries’ > *fruyts* o *fills* (Lv 22,28 C); *foederis* > *amistança* e *pacta* (Lv 26,42 P i C); vegeu també 26,25 C); *aciem* ‘formació de tropes; batalla’ > *batalla* o *host* (1Re 4,2 C); *transfugit* > *fogí* e *se’n vench* (1Re 29,3 E i C); *feretrum* > *lo cors* e *lo llit* (2Re 3,31 C); *ignavi* ‘covards; mesquins, vils’ > *veses* e *poruchs* (2Re 3,33 P i C); *arcem Sion* > *la torra* e *la altesa* de Sion (2Re 5,7 P, E i C); *dux* ‘cap, guia’ > *senyor* e *guiador* (2Re 6,21 C); *adflitionem meam* > *la mia aflicció* e *lo meu turment* (2Re 16,12 E i C); *bucina* > *la corneta* e *la nafill* (2Re 20,1 P i C); *qui furati fuerant* > *qui·ls havían amblats* e *levats* (2Re 21,12 E i P).

(b) *El traductor precisa amb sinònims el sentit del mot en un context concret del text que tradueix*

Exemples: *dixit* > *preguà* e *dix* (1Re 14,41 P, E i C); *iuravit* > *jurà* e *dix* (1Re 19,6 P, E i C); *abiit in terram suam* > *anà-sa’n en sa casa* e *terra* (Ex 18,27 P); *testisque fuerit quod aut ipse vidit aut* > *serà testimoni* que ell so *oyí* o ho *viu* o (Lv 5,1 P, E i C); *succidamque et ipsum et omnes* > e *perseguiré* aquell e tots aquells [...] e *tolré-los* (Lv 20,5 E); *facite* > *damanats-ho* e *feis-ho* (2Re 3,18 P i C); *spinae* [...] *quae non tolluntur manibus* > *espines* [...] *no·ls pendrà hom* e *no·ls levarà de terra* hom ab les mans (2Re 23,6 E i P).

(c) *Un dels sinònims catalans necessita ser precisat per l’altre o bé perquè és ambigu o massa tècnic o perquè el traductor pensa que no tothom l’entendrà*

Exemples: *vide* > *garde* [verb polisèmic] e *mira/veges* (1Re 26,16 E i C); *mactabitur* > *degollaran* e *sacrificharan* (Lv 7,2 E i C); *obtulerunque* > e *ofariren* e *portaren* (Lv 9,18 P, E i C); *obtulerit* > *aporterà* e *oferrà* (Lv 16,24 P, E i C); *iudicia* > *juýs* e *leys* (Lv 18,26 P i C); *proximi tui* > *de ton companyó* e *de ton proýsme* (Lv 19,16 E); *impetiginem* > *serpiyen* o *impetigen* (Lv 22,22 E); *aes* > *coure* e *arams* (Ex 25,3 P, E i C); *pilos caprarum* > *cordovà* e *pells* [< pèls] *de cabras* (Ex 25,4 P i C); *vota* > *llurs vots* e *llurs promeses* (Ex 36,3 C i P); *debilis* ‘feble; coix’ *pedibus* > *díbil* e *malalt* en los peus (2Re 4,4 P, E i C).

(d) *Un dels sinònims és de la mateixa etimologia del mot llatí traduït*

Exemples: *fugit* > *escapà* e *fugí* (1Re 22,20 E); *iniquum* > *malvat* *ne enich* (Lv 19,15 E); *iniquitatem* > *iniquitat* o *malvestat* (Lv 19,8 C); *iniuriae* > *de la iniquitat* o *inyúria* (Lv 19,18 C); *poma* > *los poms* e *fruyts* (Lv 19,25 C); *regebat* > *regia* e *governava* (2Re 3,6 P, E i C); *domum ad habitandum* > *casa per ço que stigua* e *habit en ella* (2Re 7,5

P i E); *habitabat* > *stava e habitava* (2Re 9,13 P); *princeps eorum* > *lur príncep e lur major* (2Re 10,16 C i E); *destruas eam* > *lla andaròquan e la destrovèscan* (2Re 11,25 P i E); *suscitabo* > *susitaré e scomouré* (2Re 12,11 P i E); *praedam [...] multam valde* > *gran roba e fort gran presa*; *consumam eos* > *Yo·ls cunsumaré e·ls llevaré llurs forces* (2Re 22,39 C).

(e) *La traducció d'un mot llatí que té un sentit figurat és acompanyada d'un altre sinònim que n'aclareix aquest sentit*

Exemples: *sanguinis tuus* > *La tua sanch e la tua condebnació* (2Re 1,16 P, E i C); *ceciderunt robusti* > *són morts e caüts los hòmens forts* (2Re 1,27 P, E i C); *corruisti* > *ést caüt e mort* (2Re 3,34 P, E i C); *sanguinem eius* > *l'ànima de aquell e la sanch de aquell* (2Re 4,11 P, E i C); *toto corde* > *ab tot son cor e ab tota sa volentat* (2Re 15,13 E i C).

(f) *El sinònim afegit ajuda a fer menys dura estilísticament la frase en català*

Exemples: *caro et cutis quam ignis exuserit* > *Carn e conna que foch hage tocade e cremade* (Lv 13,24 E); *descenderunt de excelso in oppidum* > *avallaren de la muntanya e vengueren en la ciutat* (1Re 9,25 E i C); *et restituerunt eum in loco suo* > *e·l tornaren e·l pozaren en son loch* (1Re 5,3 C); *quinque limpidissimos lapides de torrente* > *v pedres bellas e rodones d'un torrent* (1Re 17,40 E).

(g) *L'acumulació de sinònims té un efecte intensificador*

Exemples: *immaculata* > *complit e net* (Lv 3,6 P, E i C); *violenter* > *fortsademnt ni massa* (Lv 25,53 E); *immaculatos* > *munde e net* (Lv 9,2 P, E i C); *sciebam* > *sabia e vaja* (2Re 1,10 P, E i C); *bellum durum satis* > *gran ramor e gran batalla* (2Re 2,17 P); *impii* > *malvats e desestruchs* (2Re 4,11 P, E i C); *universis* > *moltas altres [...] e diversas* (2Re 8,11 E).

(h) *Binomis formularis*

Però no tots els binomis sinonímics es poden explicar per necessitats de la traducció. De fet, fins i tot en trobem almenys un que no pertany al text traduït sinó a un afegitó: *fort e règeu* (2Re 10,17 P i E; també es troba en el text bíblic de 2Re 17,10 E). Una part d'aquests sinònims sembla que ja estaven popularitzats com a tals en la literatura de l'època²⁰ i potser simplement per això els fan servir

20. Curt WITTLIN, *Repertori i d'expressions multinominals...*, pp. 77-78.

els nostres traductors. Els següents es troben inclosos en el *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues* de Curt Wittlin esmentat en la nota 19, si bé no sempre tradueixen el mateix terme llatí que en el repertori (i de vegades no hi consten en el mateix ordre); observeu que alguns es repeteixen en la traducció: *advenae* > *peregrins e stranys* (Ex 6,4 P i C; vegeu també 18,3 P i C, en ordre invers); *iniquum* > *malvat ne enich* (Lv 19,15 E); *inanis* > *en va ne en foyll* (2Re 1,22 P, E i C); *iratus* > *irat i felló* (1Re 20,7 P, E i C; vegeu també 29,4 P i E; 2Re 13,21 P i E, en ordre invers; 17,8 E i C, en ordre invers); *planxerunt* > *ploraren e plangueren* (1Re 25,1 E i C; vegeu també 2Re 13,37 P i E; 1Re 30,4 P, E i C, en P i E en ordre invers); *furiosi* > *hòmens orats e folls* (1Re 21,15 E); *tulerant* > *havien llevades e toltes* (1Re 7,14 C); *postulavi eum* > *li damané e li requesí* (1Re 1,27 P, E i C); *feceritis* > *haveu feta e complida* (2Re 2,6 E i C); *lustrata* > *engir e entorn* (2Re 2,29 E, C i P); *despondi mihi* > *esposí e pranguí [per muller]* (2Re 3,14 P); *in dolo* > *a engan e a tració* (2Re 3,27 P, E i C); *insipientibus* > (per) *foll e* (per) *orat* (2Re 13,13 P i E; vegeu també 15,31 C; 1 Re 21, 15, en ordre invers); *in iubilo* > *en tota alegria e en tot goig* (2Re 6,15 E i C, en ordre invers); *intellexit* > *entès e conech* (2Re 12,19 E); *prudens* > *savi e discret* (2Re 13,3 E); *audire* > *oyr ni scoltar* (2Re 13,16 E); *monumentum* > *recordació e mamòria* (2Re 18,18 E) / *racordansa e memòria* (C); *contristatus* > *irat e despagat* (2Re 18,33 E i C); *flevit* > *plorà e féu gran dol* (2Re 18,33 E i C); *clamabat* > *plorave e cridave* (2Re 19,4 E); *non curas* > *no has ànsia ne cura* (2Re 19,6 P i C); *suave* > *suau o dolç* (2Re 19,35 P i E).

(i) *Frases sinonímiques*

De vegades els binomis sinonímics no es redueixen a mots, sinó que estan constituïts per frases.

Exemples: *ut sacerdotio fungantur mihi* > *per esser sacerdots e que servesquen a mi* (Ex 28,1 C i P); *vir bellator est* > *és gran guerrer e sap molt d'armes* (2Re 17,8 E i C). Altres exemples es troben en 2Re 3,34 P, E i C; Ex 20,10 P i C.

(j) *Trinomis*

Exemples: *imperes* > *que sies senyor e que sanyorejas e mans* (2Re 3,21 P i E; vegeu també C); *percussio* > *percuissió o fariment o mort* (2Re 6,8 P i C); *in omnibus ad quaecumque profectus est* > *en totas coses que ell féya ni anave ni trematia* (2Re 8,6 E); *adoravit [...] coram eo* > *enclinà's e jach [...] e adorà-lo* (2Re 14,33 E); *infatua quaesio consilium*

Ahitofel > jo't prech que lo concell que Atitòfel derà, *que sia foll e fat e orat* (2Re 15,31 E).

En 2Re 3,35 trobem un trinomi format per frases: *ante occasum solis* > *ans del vespra, que llo sol sia post e se'n sia entrat* (P, E i C).

Traduccions parafràstiques

La Bíblia del segle XIV té molta petita parafrasi que es pot explicar generalment pels mateixos motius que la majoria dels grups de sinònims: dificultats de traduir un terme o una expressió llatins amb poques paraules, conveniència de precisar bé el sentit del text d'acord amb el context, etc.

Exemples:

(a) *Parafrasis que tradueixen termes llatins tècnics o altres mots o expressions per als quals el traductor potser no troba un equivalent tan sintètic com el de l'original llatí*

gomor 'antiga mesura israelita de capacitat' > «lo almut *ab què mesuràran la magna*» (Ex 16,36 P i C)

fornicem triumphalem > «un altar en senyal de sa victòria» (1Re 15,12 P, E i C)

adhuc tota anima in me est > «encara só en mon seny e tota la força de la mia ànima és en mi» (2Re 1,9 P, E i C)

incircumcisorum > «de aquells qui no són circuncizos» (2Re 1,20 E i C)

amabilis > «qui eres amable e davies éser amat» (2Re 1,26 P, E i C)

domatum fistulas 'les canals de les teulades' > «les canals de les cubertures, per les quals l'aygua coria» (2Re 5,8 P, E i C)

similam frixam oleo > «un patit de manjar que hom fa de la millor farina que hom pot haver, que hom frig ab oli» (2Re 6,19 P, E i C)

servate mihi puerum Absalom > «que, si podien pendre Absalon, que no l'ociessan, mas que l'amanassen» (2Re 18,5 E i C)

unum balteum > «una correja de cavaller en què aporta hom las armes» (2Re 18,11 E i C)

salve rex > «Déu te salv, rey» (2Re 18,28 E i C)

regi suo > «ab David, lur rey e lur senyor» (2Re 20,2 P i E)

Vegeu-ne un altre exemple en 2Re 23,12 P, E i C).

(b) *Paràfrasis que aclareixen el text d'acord amb el context*

per viam suam > «per aquella carrera per on éran venguts» (1Re 25,12 E; vegeu també C)

Abigail uxor Nabal > «Abiegayl, *qui fou* muller de Nabal» (1Re 30,5 E i C; de fet, ara Abigail és ja muller de David; vegeu també 1Re 27,3 P, E i C; 2Re 2,2 P, E i C; 3,3 P, E i C)

hoc > «que aytant se haguésan aquells que romanían com aquells qui anavan a la batalla» (1Re 30,25 P, E i C)

accedens intrue in eum > «Acoste't e ociu *aquest hom qui ha mort lo crist de nostro Senyor Déu*» (2Re 1,15 E i C)

et reversa est domum suam concepto fetu > «So és que, après que llo rey hach jagut amb ella, ella consabé. E d'aquí sasà que no hach d'asò que les dones han ans que sien prenys, e la dona fou aytantost prenys» (2Re 11,5 P i E)

maius est hoc malum quod nunc agis adersum me quam quod ante fecisti expellens me > «Germà, com m'has coneguda e haguda a ta guisa, ma vols aviar. Prech-te que no·m vullas mal, are com me devries més amar. Sots molt major peccat e major scarn és açò que are vols fer a mi que ço que has fet. Per què·m gites de la casa ni·m menes ten mal?» (2Re 13,16 E; vegeu també P)²¹

si autem in civitatem revertaris et dixeris Absalom servus tuus sum rex / sicut fui servus patris tui sic ero servus tuus > «si te'n vas en la ciutat e te'n vas a Absalon e li dius que seràs son servent, e feràs-me a saber ço que·s ferà en la cort. E diràs a Absalon: «Senyor, així com jo sóm stat servidor de ton pare David, axí vull ésser ton servidor.»» (2Re 15,34 E i C)

Vegeu-ne un altre exemple en 2Re 18,3 E i C.

Glosses

En els llibres analitzats no hi hem trobat elements presos de la glossa ordinària. Tampoc no sembla que hi hagi glosses preses de les versions franceses en aquesta primera part de la Bíblia, fins al llibre dels Salmes.²²

21. Compareu-ho amb la versió ajustada al llatí de C: «Mayor és aquest mal que are·m fas, cor me gites, que aquell que·m fajst debans.»

22. Vegeu Armand PUIG i TÀRRECH, «Les traduccions catalanes medievals de la Bíblia», *El text: lectures i història*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Associació Bíblica de Catalunya, Barcelona, 2001, pp. 175-176.

La construcció «ço és» en els manuscrits de la Bíblia del segle XIV pot tenir diferents significats:

(a) Constitueix un procediment per a corregir un error de còpia, en lloc de ratllar o expuntuar el text erroni, i així el text apareix més net. Per exemple, en Ex 13,2, traduïnt el text llatí *tam de hominibus quam de iumentis*, un copista de Peiresc va escriure: «axí és dels hòmens com de les fembres, ço és bèstias» (en lloc d'expuntuar o ratllar el mot «fembres» i escriure el mot «bèsties» a continuació). Un altre copista posterior ha canviat «bèstias» per «bestiars». Vegeu també Ex 12,42 C; 13,2 P i C; Lv 3,10 C; 4,15 P; 16,10 C.

(b) Pot traduir elements de l'original llatí, com *scilicet*, *id est* o *videlicet*, o, en tot cas, constituir un nexa afegit pel traductor en el text traduït. Així ho trobem en Ex 3,10 E; 25,33 P i C; 29,5 P, E i C; 35,11 P, E i C; Lv 14,13 C; 1Re 9,26 P, E i C; 14,14 P, E i C; 2Re 21,11 E.

(c) Finalment, pot introduir una glossa, del traductor o presa potser per un copista d'una notació marginal. En trobem exemples en Ex 26,4 P i C («anses, ço és, a manera de bagues»); 2Re 16,22 E («un tabernacle, ço és, una tenda»); Ex 36,38 P i C; Lv 4,17 P, E i C; 5,11 P, E i C; 16,12 E i C; 23,34 P i C; 1Re 2,35 E i C; 2Re 1,18 P, E i C; 3,30 P, E i C; 5,11 P; 12,4 P i E; 16,22 E.

Traduccions ad sensum, traduccions lliures

Els traductors de la Bíblia del segle XIV, com de fet ja hem anat veient, tradueixen amb força llibertat. Hi trobem bones traduccions que, amb mots diferents, mantenen bé el sentit del text original llatí; traduccions amb girs catalans genuïns, etc.

Exemples:

inmittamque manum meam super Aegypti > «yo donaré plaga en Agipte» (Ex 7,4 P i C)

nec habebit insontem Dominus eum > «nostro Senyor no haurà en aquell mercè» (Ex 20,7 E)

quod cum vidisset Aaron > «com Aron oý açò» (Ex 32,5 P i C)

cerno quod populus iste durae cervicis sit > «Yo veg que aquet poble és de dura servitut» (Ex 32,9 P i C)

haec dabuntur viro qui percusserit eum > «Aquestes coses e aquestas donerà hom en aquell qui ociurà lo filisteu» (1Re 17,27 E i C)

vivit Dominus > «Sàpies per sert» (C) / «sertament» (P) (1Re 19,6 P i C)

absit non morieris > «Déu te guard! Tu no morràs pas» (1Re 20,2 E, P i C)

arripuit Saul lanceam ut percuteret eum (oració final) > «Saül pres la lança e volch-lo farir» (coordinada copulativa) (1Re 20,33 P, E i C)

et non comedit [...] panem > «e no menjà» (supressió del substantiu) (1Re 20,34 P, E i C)

audivi famam servus tuus quod [...] Saul > «jo he oït dir que Saül» (1Re 23,10 E i C)

et festinavit et surrexit > «E llevà's cuytadament» (1Re 25,42 C)

num ignoratis > «Encara no coneys [...]?» (1Re 29,3 P, E i C)

egressi sunt / et occurrerunt eis iuxta piscinam > «axíran-los a carera de prop un algup» (2Re 2,13 P, E i C)

fugatusque est Abner et viri Israhel a pueris David > «los hòmens de David encalsàran Abner e los seus hòmens» (2Re 2,17 P, E i C)

respexit [...] post tergum suum > «girà's [...] e vaé» (2 Re 2,20 P, E i C)

non offeram Domino Deo meo holocausta gratuita > «ofaré a nostre Senyor Déu oferessó agradabla» (traducció en afirmatiu de l'oració negativa llatina) (2Re 24,24)

Altres exemples: 2Re 16,21 C; 17,19.21 E; 19,5 P i E (vegeu les corresponents notes).

Lamentablement, sembla que els traductors no entenen prou bé de vegades el text llatí. En efecte, hi ha errors en els manuscrits que no semblen atribuïbles a error de còpia, sinó a mala comprensió del text de la Vulgata. Així en Ex 4,9, Déu ordena a Moisès que prengui aigua del riu i la tiri *super aridam*, és a dir, sobre la terra seca; Peiresc tradueix: «en lo foch». En Ex 10,11 *ite tantum viri* ('aneu solament els homes') és traduït en Peiresc i Colbert: «anats tans hòmens com vullats». En 1Re 23,13, *dissimulavit exire* ha estat interpretat per Eger-ton i Colbert com «fèu semblant que ell volgués anar en altre lloch», quan en realitat vol dir «negligí/desistí de sortir [a combatre]». Altres

exemples (vegeu les notes corresponents de l'edició): Ex 5,21 P i C; 8,14 E; 11,8 P i C; 12,27 P i C; 13,17 P i C; 18,21 E; 19,9 P; 22,16 P i C; 25,37 E; 26,19 P i C; 29,26 P i C; 34,16 C; 35,33 P i C; 36,23 P i C; 1Re 20,12 P, E i C; 26,25 E i C; 2Re 2,19 P, E i C; 3,34 P, E i C; 4,1 P, E i C; 13,17.29 C; 17,28 E i C; 20,23 P, E i C; 23,21 P, E i C.

CONCLUSIONS

1. Com a tasques prèvies a l'estudi de la traducció cal: (a) Establir críticament el text, corregint dels errors probables de còpia. (b) Identificar l'original de la traducció (normalment el llatí, amb variants llatines interessants, o, en alguns casos, l'hebreu).

2. Es tracta d'una traducció feta en etapes diferents i de característiques variades segons els diversos llibres. La influència de les versions franceses no apareix en la primera meitat de la Bíblia. Tampoc no apareix influència de la glossa ordinària en els llibres analitzats.

3. Baruc i la Lletra de Jeremies no tenen gairebé paràfrasi ni grups de sinònims. D'altra banda, hi apareixen trets més arcaics de la llengua. Per això considerem que formen part d'un grup de llibres diferent de la traducció i en prescindim en el nostre estudi, limitat a Ex, Lv, 1Re i 2Re, llibres que tenen característiques lingüístiques i traductives comunes.

4. Tots aquestes llibres presenten una traducció dinàmica, amb un català viu i genuí. Hi són absents gairebé del tot els calcs del llatí.

5. El traductor tradueix els participis llatins normalment per verb en forma personal, quan li convé explicita els interlocutors dels diàlegs, substitueix substantius per pronoms, passa l'estil directe a indirecte, tradueix la veu activa per passiva i oracions interrogatives retòriques per oracions asseveratives o viceversa, reordena el text, el tradueix eufemísticament o l'abreuja.

6. Algunes de les característiques més sobresortints de la traducció són cert ús de la paràfrasi i l'abundància de binomis i fins trinomis sinonímics.

7. La traducció conté abundància de traduccions *ad sensum* i lliures encertades, que mostren l'ús de la llengua viva. També conté una certa quantitat d'errors de traducció per manca de coneixement del llatí.